

Андрієвська Дар'я Олександрівна,

студентка III курсу
групи УМЛ6-1-23-0д
спеціальності 035 Філологія
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

С.О. Караман, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

СЛОВОВІРНІ КАТЕГОРІЇ СУБ'ЄКТА ДІЇ ТА СУБ'ЄКТА (НОСІЯ) СТАНУ В ІДІОСТИЛІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглянуто слововірні категорії суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану в поетичному мовленні Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Триста поезій» та роману у віршах «Маруся Чурай»). Досліджено стилістичний потенціал слововірних категорій іменника першого непередикативного типу. З'ясовано, що в поетичних творах Ліни Костенко іменники, утворені за допомогою продуктивних суфіксів на позначення суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану, виявляють себе як засоби образотворення, психологізації, оцінності, моделювання історичного й культурного простору тексту. Студіювання праць українських мовознавців (П.Білоусенко, І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич, А.Загнітко, В.Олексенко, М. Плющ та ін.), а також на власні спостереження над мовою творів Ліни Костенко дало змогу констатувати, що слововірні категорії іменників із семан-

тикою суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану в проаналізованих поезіях виходять за межі номінативної функції і стають своєрідними маркерами ідіостилу Ліни Костенко, пов'язаного з аксіологічними, етичними й філософськими вимірами художнього світу.

Ключові слова: іменники з семантикою суб'єкта дії, іменники з семантикою суб'єкта (носія) стану, словотвірні категорії іменників першого непередикативного типу, суфіксальні іменники на позначення суб'єкта, стилістичний потенціал суфіксальних іменників, ідіостиль Ліни Костенко.

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки. Прикметною ознакою сучасної української літературної мови є виняткова розвиненість іменникової системи, в якій особливе місце посідають словотвірні категорії суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану, які формуються в семантико-синтаксичних позиціях непередикатних компонентів речення, відображаючи різноманітні аспекти людської діяльності та буття, від професійної сфери до морально-психічного стану конкретного індивіда. У художньому тексті досліджувані категорії набувають додаткового, стилістичного виміру, оскільки іменники не лише називають учасника дії чи носія певної ознаки, а й віддзеркалюють авторське бачення світу, структурують систему образів, створюють підтекст, символіку, емоційний тон твору.

Спостережено, що поетичне мовлення Ліни Костенко репрезентує виняткову концентрацію таких одиниць. Її поезія антропоцентрична, зосереджена на людині як на суб'єкті історії, культури, морального вибору, а відтак і словотвірні категорії суб'єкта дії та суб'єкта стану стають одним із ключових інструментів моделювання художньої реальності. Щоправда, попри очевидну стилістичну вагу цих одиниць у творах Ліни Костенко, спеціальні дослідження, в яких комплексно поєднано словотвірний та стилістичний аспекти аналізу її ідіостилу, наразі нечисленні, що й зумовлює актуальність обраної проблеми студіювання.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які опирається автор. Проблему словотвірних категорій іменників із семантикою суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану детально опрацьовано в українському мовознавстві. У працях І. Вихованця описано теоретичні засади дериваційних категорій іменника, виділено продуктивні форманти агентивності, встановлено зв'язок між типом предиката і словотвір-

ною моделлю. К. Городенська розглядає непредикатні компоненти речення у їхній семантико-синтаксичній функції, окреслюючи, зокрема, статус іменників, що називають суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану. В. Горпинич у навчальному виданні з морфеміки й словотвору систематизує продуктивні й непродуктивні суфікси, підкреслюючи, що саме суфіксація є найбільш активним способом творення похідних іменників зазначених категорій. В. Олексенко досліджує три типи категорійного словотвору з виокремленням продуктивних та непродуктивних суфіксів у кожному з означених типів категорійного словотвору. М. Плющ докладно описує суфіксальні типи віддієслівних іменників, звертаючи увагу на співіснування власне українських та іншомовних формантів і на витіснення одних моделей іншими в сучасній літературній нормі. Важливі спостереження над структурою й семантикою словотвірних парадигм висвітлено також у працях І. Білодіда, П. Білоусенка, А. Загнітка, В. Русанівського та ін.

Однак більшість досліджень мають загальнотеоретичний характер і зосереджені переважно на системі мови, а не на індивідуально-авторському її використанні. Лірика Ліни Костенко, попри численні літературознавчі студії, залишається відносно малодослідженою саме з погляду словотвірної стилістики: поодинокі спостереження не віддзеркалюють цілісну картину функціонування словотвірних категорій іменників із семантикою суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану в її поетичному мовленні. Отже, є потреба перенести центр уваги з опису формальних моделей на осмислення їхньої ролі у створенні образної, емоційної та концептуальної структури творів Ліни Костенко.

Мета статті – з'ясувати стилістичні можливості словотвірних категорій іменників із семантикою суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану, описати суфіксальні моделі, які їх реалізують, схарактеризувати стилістичний потенціал ідіостилю Ліни Костенко (на матеріалі поетичних текстів («Триста поезій», «Маруся Чурай»).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням авторських положень. Словотвірні категорії іменників із семантикою суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану в поетичному мовленні Ліни Костенко, з одного боку, доцільно розглядати як загальномовні моделі, описані в граматиках і досліджень з проблематики категорійного словотвору, а з іншого – як засоби стилістичної переінтерпретації. Услід за М. Плющ, констатуємо, що за формальними показниками ми маємо справу з віддієслівними іменниками, що називають виконавця дії або носія певної ознаки, стану (Плющ, 2025). Однак у конкретному поетичному контексті іменники з семантикою суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану рідко залишаються

«простими» номінаціями, оскільки набувають образного, символічного, оцінного навантаження, набувають значення стрижневих домінант у розгортанні смислу.

Іменники із семантикою суб'єкта дії в поезії Ліни Костенко найчастіше реалізуються через суфікси -ар/-яр, -ач/-яч, -ник/-івник/-льник, -ець, а також через низку іншомовних формантів -ер/-ор, -ант/-ент, -атор. Відомі з описів В. Горпинича та М. Плющ як продуктивні моделі агентивного словотвору, ці суфікси у мові Ліни Костенко «виходять за межі» словотвірної схеми і стають стилістичними маркерами певної сфери життя чи типу персонажа (Плющ, 2025; Горпинич, 1999). Так, іменники з формантом -ар/-яр (*годинникар, звіздар, маляр, корсар, воротар*) не лише вказують на професію або вид діяльності, а й уміщують у собі цілі концептуальні комплекси. Годинникар у поетичному тексті уособлює людину, яка «ремонтує» час, намагається впорядкувати плинність буття; звіздар постає як посередник між небом і землею, що «читає» зоряні сценарії історії; корсар, вирваний із морської романтики, стає образом варваризованої влади, яка «грабує» народну долю. Той же формант забезпечує певну стильову єдність цих образів: вони всі належать до певної спільноти діячів із виразною, часто граничною роллю в подієвому чи духовному просторі.

Не менш промовистими в стилістичному аспекті є іменники з формантом -ач/-яч (*орач, сіяч, глядач, попихач*). У граматичному плані цей суфікс творить назви виконавців дії, однак у Ліни Костенко він поєднує в собі одночасно номінативність й оцінність. Орач і сіяч - це традиційні носії селянської праці; у поетичній картині світу вони символізують не лише хліборобську професію, а й загалом кореневу, «ґрунтову» основу життя. Лексема «глядач» у вірші про футбол позначає масового споглядача, але множинність і неозначеність «незримих глядачів» надають образіві відтінку відстороненості, байдужості, ніби хтось дивиться на драму, не втручаючись. Лексема «попихач» має чітко знижене, іронічно-принизливе забарвлення; суфікс -ач, який часто пов'язують із носієм дії, тут навпаки фіксує того, ким «попихають», тобто об'єкт зовнішнього тиску, людини приниженої, але все ще живої в системі соціальних відносин. Відтак, через одну й ту ж формальну модель поетеса розгортає різні типи ставлення до людини – від пошанування до співчуття й осуду.

Групу іменників із суфіксами -ник/-івник/-льник у Ліни Костенко репрезентовано надзвичайно широко. Тут і *художник, вершник, месник, радник, сановник, печерник, тюремник, колядник*, і численні інші, які окреслюють історичні, соціальні, культурні ролі персонажів. Суфікс -ник у цих випадках маркує,

з одного боку, належність до певної сфери діяльності (художник, печерник), з іншого, – роль в історичному процесі (полковник, месник), а подекуди й моральну характеристику (розбійник). Варто зауважити, що поетеса не зводить ці лексеми до чисто функціонального рівня: вершник у вірші про коней під курганами – це не просто воїн, а відсутній герой, якого чекає земля; месник у «Марусі Чурай» уособлює не лише фізичну помсту, а й відплату за історичну несправедливість; колядник пов'язаний з обрядовими традиціями, тому містить у собі мотиви пам'яті, родинного тепла, національного циклу свят.

Суфікс -ець у поетичній мові Ліни Костенко реалізує ще складніші стилістичні функції. Формально він позначає виконавця або носія певної дії (*співець, мисливець, гравець, гінець, новоприбулець*), але в контексті творів стає маркером екзистенційного статусу персонажа. Співець – це водночас і літературний архетип митця, і конкретна фігура, яка мала би оспівувати героїв, але в сучасному контексті сприймається як маргінальна. Мисливець у поезії, де «на горі вже не співають птиці», асоціюється з руйнуванням природної гармонії; саме завдяки суфіксу -ець, який потенційно пов'язаний із активною дією, образ стає динамічним, загрозливим. Лексема «новоприбулець» у романі «Маруся Чурай» позначає людину, що входить у сакральний простір лаври; стилістично він водночас сприймається як «чуже тіло» в усталеній структурі місця й як знак живого процесу оновлення духовної спільноти.

Іншомовні агентивні форманти, насамперед -ер/-ор та -ант/-ент, виконують у поезії Ліни Костенко функцію маркерів модерного, європеїзованого простору. Лексеми *майстер, ґондольєр, репортер, цензор, дипломат, дилетант, диригент* позначають професії та соціальні ролі, пов'язані з урбаністичним і культурним життям. Але й тут поетеса вдається до стилістичного загушення. Ґондольєр з'являється не тільки як туристичний атрибут Венеції, а як своєрідний перевізник між світами; репортер уособлює епоху миттєвої інформації, у якій подія втрачає глибину; цензор – це персоніфікація зовнішньої цензури над словом, але у підтексті присутній і мотив внутрішньої самоцензури митця. Особливо показовим є диригент у формулі «Час – великий диригент»: іншомовний суфікс, пов'язаний із музичною сферою, переноситься на абстрактну категорію часу й надає їй антропоморфних рис, створюючи потужний метафоричний образ, де час керує «оркестром» людських доль.

Категорія іменників із семантикою суб'єкта (носія) стану у поетичному світі Ліни Костенко не менш розгалужена й ще більш навантажена стилістично. Якщо

агентивні іменники здебільшого структурують зовнішню дію, то іменники-носії стану фіксують внутрішні, моральні, психологічні, екзистенційні характеристики людини. Сюди належать, зокрема, лексеми на -ак, -ун, -ень/-ець, -ик, -ник, які називають носія певної риси, властивості чи ситуації: *дивак, жебрак, невдаха, самітник, вигнанець, смертник, мученик, самовигнанець, пустельник* тощо. У поетичному контексті вони створюють особливий «ансамбль станів», через який авторка моделює світ як простір духовних випробувань.

Суфікс -ак (*дивак, жебрак*) має виразний оцінний компонент. Дивак у поезії часто означає митця чи персонажа, який не вписується в загальноприйняті норми; жебрак – соціальна маска, але за нею приховується глибока внутрішня драма. Суфікс -ун (*чаклун*) поєднує семантику дії й стану: чаклун – той, хто чинить магічні дії, і водночас носій особливої, граничної, межової природи. Суфікси -ень/-ець у лексемах *самітник, вигнанець, смертник, мученик* закріплюють за персонажем певну екзистенційну позицію: бути вигнанцем означає не просто «бути виселеним», а жити в режимі постійної відчуженості; самітник добровільно чи вимушено відходить від світу; смертник перебуває на межі життя й смерті; мученик у поетичному світі Ліни Костенко особливо часто пов'язаний із національною історією, репрезентуючи тих, хто страждає за правду, свободу, гідність.

Важливо підкреслити, що в Ліни Костенко іменники зі значенням суб'єкта (носія) стану рідко ізольовані від контексту. Вони зазвичай входять до складних семантичних полів, взаємодіють з образами природи, історії, міста, любові. Самітник може з'являтися на тлі густого лісу чи давнього храму, вигнанець – на перехресті доріг, смертник – у ситуації історичного катаклізму. Таким чином, словотвірні моделі стають невід'ємною частиною поетичної композиції, впливаючи на ритм, напругу, емоційну тональність текстів.

Окрему стилістичну роль відіграють лексеми, що поєднують категорію суб'єкта (носія) стану з національно-культурною ідентичністю: етноніми та ойконіми з суфіксами -ець, -ин, -янин (*японець, грек, іспанець, вірменка, китаєць, індіанець, киянин* тощо). Вони не просто вказують належність до певного народу чи міста, а розширюють географію поетичного світу, вплітаючи український досвід у ширший контекст світової цивілізації. Стилістично такі іменники діють як «точки входу» в інші культури, але водночас завжди повертають читача до власного, українського ґрунту: у зіставленні з «іншими» виразніше проявляється «своє».

Висновки й перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі.

Словотвірні категорії суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану в поетичному мовленні Ліни Костенко функціонують як розгалужена система стилістичних засобів. Суфіксальні іменники, спираючись на загальномовні моделі, набувають у її творах додаткових символічних, оцінних, емоційних нашарувань, утворюють складні образні комплекси, структурують внутрішній і зовнішній простір художнього тексту. Через них поетеса моделює типи діячів і страждальців, учасників історичного процесу й тих, хто «видав» з нього, мешканців конкретних міст і носіїв універсальних моральних станів. Саме тому аналіз словотвірних категорій у її поезії неможливий без урахування стилістичного аспекту, інакше втрачається сутнісна глибина досліджуваних одиниць. Загалом словотвірні категорії суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану в ідіостилі Ліни Костенко функціонують як стрижневі механізми організації поетичного мовлення. Агентові іменники, утворені переважно за допомогою суфіксів -ар/-яр, -ач/-яч, -ник, -ець, а також іншомовних формантів -ер/-ор, -ант/-ент, відтворюють широкий спектр людської діяльності, історичних, соціальних і культурних ролей. Водночас вони набувають метафоричного, символічного й оцінного навантаження, стають засобом філософського осмислення часу, влади, творчості, історії. Іменники зі значенням суб'єкта (носія) стану фіксують моральні, психологічні, екзистенційні параметри людського буття. Через них поетеса моделює ситуації вигнання, самотності, жертвності, духовного пошуку, внутрішньої свободи чи несвободи. Обидві категорії тісно переплетені, утворюючи багатовимірну систему образів, у якій людина постає і як суб'єкт дії, і як суб'єкт - носій стану – історичного, духовного.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні словотвірних категорій предикативного типу в поетичному мовленні Ліни Костенко як засобу моделювання художнього світу, віддзеркалення національного та загальнолюдського досвіду, оскільки саме через словотвірні категорії іменників усіх трьох типів поезія Ліни Костенко вибудовує власну систему координат, у якій людська особистість постає винятковою цінністю.

Список використаних джерел

- Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004.
- Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: Вища школа, 1999.
- Костенко Л. Триста поезій. Київ: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2012.
- Костенко Л. Маруся Чурай. Київ: Дніпро, 1979.

Плющ М. Я. Граматика української мови : У 2 ч. Київ : Вища школа, 2005.

References

- Gorpynych V. O. Modern Ukrainian Literary Language. Morphology. Word Formation. Morphophonology. Kyiv: Vyshcha Shkola, 1999.
- Kostenko L. Marusia Churai. Kyiv: Dnipro, 1979.
- Kostenko L. Three Hundred Poems. Kyiv: A-Ba-Ba-Ga-La-Ma-Ga, 2012.
- Plyushch M. Ya. Grammar of the Ukrainian Language: In 2 parts. Kyiv: Vyshcha Shkola, 2005.
- Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. G. Theoretical Morphology of the Ukrainian Language. Kyiv: Pulsary, 2004.

WORD-FORMING CATEGORIES OF THE SUBJECT OF ACTION AND THE SUBJECT (BEARER) OF STATE IN LINA KOSTENKO'S IDIOSTYLE

Daria Andriievskia, third-year student (bachelor's degree) majoring in «Philology» at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

The article examines the word-formation categories of the subject of action and the subject (bearer) of state in the poetic speech of Lina Kostenko (based on the collection 'Three Hundred Poems' and the novel in verse 'Marusya Churai'). The stylistic potential of the word-formation categories of the first non-predicative type of nouns is investigated. It has been established that in Lina Kostenko's poetic works, nouns formed with the help of productive suffixes to denote the subject of action and the subject (bearer) of state manifest themselves as means of image creation, psychologisation, evaluation, and modelling of the historical and cultural space of the text. The study of the works of Ukrainian linguists (P. Bilousenko, I. Vykhovanets, K. Horodenska, V. Horpynich, A. Zagnitko, V. Oleksenko, M. Plyushch, etc.), as well as our own observations of the language of Lina Kostenko's works, allowed us to conclude that the word-formation categories of nouns with the semantics of the subject of action and the subject (bearer) of state in the analysed poems go beyond the nominative function and become peculiar markers of Lina Kostenko's idiolect, associated with the axiological, ethical and philosophical dimensions of the artistic world.

Keywords: nouns with the semantics of the subject of an action, nouns with the semantics of the subject (bearer) of a state, word-formation categories of first non-predicative type nouns, suffixal nouns denoting the subject, stylistic potential of suffixal nouns, Lina Kostenko's idiolect.